Theodor Iordănescu (1874-1953)

Recensie la

Iuliu Valaori: *Elemente de linguistică indo-europeană*, București, 1924

București
20 octombrie 2025

După războiu s'ar fi crezut că ştiinţa care se ocupă cu ſtudiul limbilor va decade şi că preocupările oamenilor se vor îndreptà numai spre vindecarea rănilor produse de dezaſtrul ce a zguduit naţiunile. Lumea însă s'a recules repede şi ştiinţa şi-a continuat drumul ei spre perfecţionare. Se pare că noi forţe de cercetători entuziaşti apar pe terenul ştiinţei limbilor, punându-se repede la curent cu ceea ce a lipsit în timpul războiului.

În adevăr pe terenul filologiei şi linguiſticei s'au făcut progrese însemnate, căci au apărut o mulţime de opere, deschizând orizonturi nouă şi dând nouă îndrumări pentru aſtfel de ſtudii.

Într'o atmosferă aşa de favorabilă apare opera d-lui Valaori: „Elemente de linguiſtică indo-europeană". În adevăr pentru prima oară avem în limba română o lucrare care se ocupă cu problemele aşa de complicate ale linguiſticei indo-europene, deşi mai toate popoarele, cum văzurăm, au lucrări importante în aceaſtă direcţiune. Dl Valaori îşi propune să trateze toate problemele ce de un secol s'au pus în discuţie pe terenul gramaticei comparate a limbilor indo-europene şi de aceea a face o dare de seamă, care să nu aibă caracterul romantic şi superficial al unui foiletoniſt, cere pregătire şi muncă.

Dacă lucrarea d-lui Valaori se prezintă bine din punctul de vedere al problemelor tratate, al materialului bogat ce a consultat, poate cam grea pentru cunoştinţele ſtudenţilor, să nu creadă nimeni că nu mai eſte ceva de spus, căci pe terenul iſtoriei limbilor de multe ori părerile sânt împărţite.

Voiu începe cu titlul cărţii pe care autorul trebuia să-l explice, căci unii întrebuinţează „*indoeuropean*" alţii „*indogerman*", ba chiar „*aric*" fără să ştie care eſte termenul cel mai potrivit ştiinţei. Dacă în Germania şi Franţa nu eſte nevoie ca aceſt termen să fie explicat, căci tradiţia de 100 ani a înrădăcinat pe unul sau pe altul, nu tot aſtfel eſte la noi unde ştiinţa linguiſticei comparate nu are încă o bază solidă.

În privinţa lămuririlor ortografice putem observa că *r̥* nu eſte cerebral şi gramaticii indieni îl pun între vocale ba chiar exiſtă şi *r̥̄* şi deci se presupune că indogermanii cunoşteau liquidele *l* şi *r* ca sonante formând silabe *r̥*, *r̥̄*, *l̥*, *l̥̄*. De asemenea în limba sanscrită nu exiſtă decât palatala *c* care se pronunţă *ce* chiar înainte de *a* şi *o*, şi *j* care se pronunţă ca *j* românesc, precum şi şuerătoarea corespunzătoare care, cum erà natural, se notează tot cu *ç* sau la unii *ś*.

Autorul intrând în subiect începe cu o „scurtă privire asupra linguiſticei", pe lângă care trebuià să mai adaoge „indoeuropene", căci numai de aceaſta e vorba, trecând în reviſtă în şase pagini toate fazele importante ale linguiſticei de la Bopp până în zilele noaſtre. Ar fi foſt de dorit să se ocupe în trecere şi de cele trei şcoale ale gramaticilor din Berlin, Goettingen şi Leipzig, reprezentate prin cei trei mari învăţaţi: Ioh. Schmidt, Brugmann şi Fick, caracterizând direcţiunile lor, cari au dat atâţia savanţi pe care autorul îi cunoaşte şi îi citează.

O mică comparaţiune între linguiſtică şi filologie face autorul în cap. II pentru ca în cap. III să se ocupe de graiu şi limbă, punând la contribuţie noua operă a lui Vendryes, deşi nu ar fi trebuit să lipsească nici Noreen: „Einführung in die wissen-

schaftliche Betrachtung der Sprache" de curând tradusă în limba germană (1923). În cap. IV se tratează despre limba primitivă a indoeuropenilor și diferitele ei ramuri ce trăesc astăzi în limbile vorbite ale Europei. Nu lipsește nici arborele genealogic al lui Schleicher, nici valurile lui Joh. Schmidt, nici elipsa lui Meillet, pentru a arătà migrațiunea popoarelor și atingerile lor linguistice. În privința patriei Indoeuropenilor citează diferitele păreri și o bogată bibliografie, fără să se decidă pentru vre-una din teoriile emise. Faptul că limba Toharilor prezintă caractere comune cu limbile europene din apus nu dărâmă teoriile celor cari cred că leagănul Indoeuropenilor era în Europa, căci Charpentier a dovedit cu argumente greu de combătut cum că acești locuitori curioși nu sânt decât Celți emigrați în Asia (Jarl Charpentier, *Die Ethnographische Stellung der Tocharer în Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft*, LXXI, 347-388).

Vorbind despre patria primitivă comună se poate vorbì și despre o limbă comună și dl Valaori ne dă pe scurt principalele caractere ale limbei primitive indoeuropene atingând chestiunile ce s'au enunțat în această privință, cum e chestiunea dialectelor și separarea limbilor în *satem* și *centum*, după cum guturala primitivă s'a păstrat sau s'a transformat în sibilantă.

O parte importantă a lucrării este consacrată studiului populațiunilor cari au vorbit limbile indoeuropene și caracteristicile lor linguistice, începând cu grupa Indo-Iraniană. În adevăr nu se pot despărți aceste două dialecte, căci dialecte se pot numì, deoarece se aseamănă așa de mult între ele că le poți lesne traduce unul într'altul, unele locuri fiind chiar la fel... Așa de ex. av. *avācī* (aor. vorbì) = scr. *avāci*, av. *jvanto* (trăind) = scr. *jīvantaṁ*; av. *patar* = scr. *pitar*, av. *dātar* = scr. *dātar* (creator), iar sute de versuri se pot traduce foarte lesne din aveștică în sanscrită.

La pag. 41 autorul scrie Pandšabului pe când scrierea adevărată este Panjāb (engl. Punjab). De asemenea *pechlewi*, iar la pag. 276, mai exact, *pehlevi*, în realitate ar trebui să se scrie *pahlavi* (Jäckson, Reichelt etc.).

Cuvântul „*Avesta*" vine din persanul medieval „*Avistak*", întrebuințat în timpul Sassanizilor, și poate că are aceeași însemnare cu sanscr. *veda* (știință, cunoștință), dar prin sec. V d. C. însemna „lege". Denumirea curentă din Pahlavi „*Avistak va Zand*" însemna „lege și comentar", de unde modernii i-au spus „*Zendavesta*".

Rând pe rând autorul tratează cu deosebită competință și cu lux de bibliografie diferitele ramuri iranice, în care intră Sciții și Massageții, și apoi arată caracteristica limbei armene și așezarea poporului armean.

Trecând la un nou grup de limbi ne arată așezarea și gruparea limbilor slavice, din care în unele, deși au o literatură mai nouă, se găsesc forme de o vechime ce le apropie de indoeuropenii primitivi (lituana).

În privința originii Slavilor și a diferitelor păreri ce s'au emis în timpurile din urmă relativ la așezarea lor, nu ne putem lipsi de opera Cehului Niederlé (*Manuel de l'antiquité slave*, 1923) care pune multe chestiuni nouă luminând o mulțime de îndoieli.

Mai departe autorul studiază grupul de limbi „*centum*", începând cu limbile ger-

manice, ne arată aşezarea lor, caracteriſtica lor linguiſtică, atingerea cu vecinii şi diferitele împrumuturi. Trecând la grupul italo-celtic autorul ne arată diferite concordanţe fonetice, morfologice şi lexicale între limbile italice şi celtice, care ar duce la concluzia că aceſte popoare au trăit mult timp împreună. Mulţimea de grupuri şi naţiuni celtice sânt tratate cu multe amănunte interesante şi cu tot aparatul critic cerut în asemenea împrejurări.

Din faptul că prin sec. III exiſtau o mulţime de dialecte italice, fiecare cu caractul deosebit, trebue să presupunem că a exiſtat odată o limbă unică, mai aproape de indoeuropeană, din care s'au diferenţiat celelalte dialecte şi pe care autorul o numeşte protoitalică (uritalisch), ale cărei caractere le arată. Dialectele italice sânt împărţite în grupa de nord: Latinii şi Faliſcii şi grupa de sud: Oscii, Umbrii, Samniţii. Toate aceſte dialecte îşi au caracterele lor, pe care dl Valaori le analizează făcând să reiasă asemănările şi deosebirile dintre ele; cum însă cartea va intra în mâinile ſtudenţilor, trebuiau mai multe explicaţiuni. Autorul vorbeşte despre dialectul falisc, limba latină preliterară, elementele ſtreine în limba latină, limba latină literară şi limba latină populară, iar la urmă, deşi se cuvenea să fie la început, avem o mică etnografie a Italioţilor.

Trecând la limba greacă dl Valaori remarcă vechimea şi importanţa ei în ſtudiul limbilor indo-europeene. La pag. 83 autorul scrie: „poema Rigveda", care în realitate eſte însă o colecţiune de imne. La pag. 86 găsim scris „*Zarathuschtra*" care eſte o ortografie germană, când se poate foarte bine scrie sau cu ortografia textelor *Zarathuštra* sau româneşte Zarathuştra. — „Zorta-waschtra" eſte oare descompunerea cuvântului Zarathuştra? Nu cred, căci cuvântul Zarathuštra eſte compus din „*Zarant" scr. *jarant-* şi *uštra*. La pag. 87 de ce „Apolloniu Diſcol" si nu Apollonios Dyskolos?

În privinţa dialectelor greceşti autorul le tratează cu multă erudiţie utilizând întreaga bibliografie, afară, bine înţeles, de monumentala operă a lui Fr. Bechtel (*Griechiſche Dialekte*, 3 vol.) a cărei aparaţiune abiă s'a terminat.

După ce tratează pe ſcurt particularităţile dialectale, se ocupă separat de dialectele literare, mai cu seamă de dialectul ionic, atic şi doric, cu multiplele lui ramificaţiuni, precum şi lesbicul şi beoticul. Păcat că dl Valaori se mărgineşte la dialectele literare greceşti şi nu utilizează competinţa-i cunoscută ca să ne vorbească măcar în treacăt despre curiosul dialect din Cipru, scris cu silabe, şi despre care se ştie la noi prea puţin, sau despre bogatul în învăţăminte dialect cretan cuprins în legile de la Gortys.

După ce se ocupă cu Albanezii, autorul trece din nou în Extremul Orient, tratând despre *Tohari*, numiţi aſtfel deja de Strabon, iar de Indieni „*Tukhāra*".

După Tohari dl Valaori trece la grupa Traco-Frigiană, dându-i o mare întindere, căci de la o vreme învăţaţii s'au ocupat mult cu aceſt grup de limbi; mai cu seamă de la deſcoperirea inelului din Exerovo, în Bulgaria, cercetările pe aceſt teren au foſt reluate cu mult entuziasm. Dl Valaori se ocupă mult cu inſcripţiunea citată şi, trecând peſte interpretările date de dl Pârvan, bulgarul Detşev şi mai cu seamă savantul articol al lui Kretſchmer (*Glotta* VII, 86 sq.), se opreşte la conſtatările lui Ribezzo, care dă două interpretări aceleeaşi inſcripţiuni.

La pag. 118 dl Valaori, tratând despre limba Dacilor spune că nu e exactă părerea cum că Celții ar fi avut vre-o influență asupra Dacilor, cari nu sânt de origină celtică. Nimeni nu mai susține azi că Dacii sânt de origină celtică, însă celtismul cuvântului „*mare*" îl reia Hannes Sköld în *Indogerm. Forschungen* XLII, 188. Că pot fi cuvinte celtice foarte vechi în limba română, pe cale de împrumut, nu mai încape îndoială, căci le găsim la Greci, la Slavi și chiar la Armeni. Se poate întâmplà ca scunzii Daci să fi luat cuvântul „mare" dela uriașii Gali.

Cu aceeași bogăție de amănunte autorul ne descrie pe Sciți, Macedoneni, Iliri, Mesapi, Veneti, dar puțina siguranță ce avem când lucrăm fără texte literare și de control, trebue să ne facă să fim precauți. Inscripțiunile acestea sporadice pot fi astăzi traduse și citite într'un fel, mâne într'altul. Astfel dl Valaori se folosește pentru inscripțiunile venete de interpretările lui Danielsson, însă Ferd. Sommer (*Indogerm. Forsch.* XLII, 128) tratează cu totul altfel atât scrierea venetă cât și inscripțiunile rămase.

La pag. 131 găsim scr. *pankti* în loc de *nak-ti*. Eroarea crește la index, unde găsim *paukti*.

După limbile de origină indoeuropeană începe analiza a o mulțime de limbi, a căror origine nu s'a stabilit încă precis și cari, lipsite de literatură, nu sânt cunoscute decât prin inscripțiuni, mai mult sau mai puțin numeroase.

În privința Pelasgilor sânt o mulțime de supozițiuni și autorul le enumără pe toate, dar nu dă nici o soluțiune. Aș crede însă că opiniunea lui Ed. Mayer, întărită de Otto Hoffmann, este cea mai nemerită și anume că Pelasgii formează substratul autohton, peste care s'au așezat triburile grecești, năvălitoare din nord, cam pe la 2000 a. C. În privința Ligurilor se poate face aceeași presupunere, că au fost substratul peste care s'au suprapus Indoeuropenii din nordul Italiei și anume Celții, cari au desnaționalizat pe Liguri, iar puținele inscripțiuni și nume poartă stampila celtismului atotputernic în acea regiune.

Cât despre Etrusci, este încă o enigmă atât limba cât și origina lor. Deși posedăm peste 8000 inscripțiuni, nu avem încă o gramatică și până nu se vor găsi inscripțiuni în două limbi nu vom putea progresa pe acest teren. Dl Valaori arată diferitele păreri asupra originii și limbei Etruscilor, cari venind din părțile orientale din Lidia, cum și Horațiu spune (Sat. I, 6, 1), au stat mult în Lemnos, au încercat să năvălească în Egipt și au fost respinși spre Italia, unde s'au asezat. — Desì însemnătatea limbei etrusce este mare pentru istoria limbei latine, totuși cred că trebue să fim prevăzători când este vorba să derivăm cuvinte din limba etruscă. — Este greu de stabilit dacă un cuvânt latin a fost etruscizat sau un cuvânt etrusc a fost latinizat sau împrumutat. Sânt atâtea nume proprii pe cari W. Schulze le consideră etrusce, între care și Roma, dar multe din ele nu pot fi decât potriviri spontane, cari au nevoie de noi cercetări.

La pag. 166 se scrie: scr. *įugā* în loc de *yuga* iar la pag. 175 *yāmati* în loc de *yāmahi*.

Partea II a lucrării dlui Valaori se ocupă cu gramatica limbilor indogermane, dar mai cu seamă cu trei limbi: greaca, latina, germana și puțin cu slavicile. — Această parte este prea mică în raport cu importanța ei, căci a trata în 200 pagini fonetica,

morfologia, cheſtiuni de sintaxă și vocabular eſte prea puțin față cu importantele cheſtiuni ce trebue să cuprindă un tratat de asemenea natură.

În cap. VIII, se vorbește despre sunete și organele cari le produc, după aceea se arată diferitele teorii emise pentru explicarea schimbărilor fonetice, precum și așa numitele legi fonetice, pe care le consideră relative și nu mai influențează în mod fatal cum le definise Oſthoff, dar nu se vorbește despre rolul condițiunilor sociale, căci limba fiind cea mai socială dintre faptele omenești nu se poate închipui fără societate nici societatea fără limbă, condițiunile sociale domină limbagiul.

Relativ la pierderea labialei *p* în limbile cellice (191) s'ar putea adăoga că același lucru s'a întâmplat în vechea armeană unde *p* s'a făcut *h* și apoi a dispărut: arm. *hur* gr. πῦρ umbr. *pir*; arm. *ont* gr. πόδα, arm. *hing* „cinci" scr. *pañca* (cf. *Stand u. Anfgaben der Sprachwissenschaft.* Ipsen. 214, fără exemple).

Pentru asimilare, disimilare, metateză, o bună lucrare eſte a lui Schopf, *Die konsonantischen Fernwirkungen* etc. 1919, iar pentru anaptyxis, mai cu seamă în latineşte, avem lucrarea lui A.W. de Groot: *Die Anaptyxe im Lateinischen*, care nu sânt citate.

La pag. 214 autorul spune că *ā, ō, ē*, formează diftongi cu semivocalele *i̯* și *u̯*, dar tocmai aceſte cazuri sânt mai izolate și mai des găsim diftongi cu vocale scurte.

Cuvântul *fhefhaked* eſte scris une ori *vhehaked* deși ortografia primă eſte cea adevărată, cea din urmă fiind o transcriere germană.

La pag. 233 nu se spune în ce dialect se găsește τετρώκοντα deși eſte greu ſtudenților și celor puțin obișnuiți cu dialectologia greacă să știe că aceſt cuvânt se utilizà numai de locuitorii din Delfi, Corcyra, Heraclea, Tarent. — Tot asemenea sânt greșite rădăcinele *u̯qʷo-s* și *m* în loc de *u̯lqʷos* și *mer*, plsl. *vlŭkŭ* (lup), scr. *mr̥ti-ḫ* (moarte). — La pag. 242 osc. *pestlum* trebuia scris *pestlúm* cu *ú* care reprezintă un *o*, tot asemenea la pag. 282 *Abelanúi* nu Abelanui.

Morfologia eſte tratată pe scurt, însă cu indicațiuni bibliografice foarte bogate. Ar fi trebuit însă ca cuvintele principale să fie scrise cu litere groase; iar cuvintele grecești scrise cu litere latine îngreuiază lectura. Adoptând noua nomenclatură de morfem, semantem, formans, dl Valaori tratează despre rădăcină, care n'a avut nici odată o existență proprie și care, după cum spune Brugmann, o întrebuințăm ca pe o etichetă pentru un număr de forme care aparțin etimologiceşte împreună, apoi despre radical, care de asemenea s'ar putea cu greu defini și pe care autorul îl explică mai mult. Cred însă că o definițiune potrivită ar fi: „partea cuvântului gata să primească terminațiunea". Mai departe avem capitole relative la sufix, apofonie, alternare vocalică sau mai bine gradație vocalică și accent.

De la pag. 268 dl Valaori începe să trateze flexiunea nominală și pronominală arătând câteva din sufixele care formează radicale, la care se adaogă terminațiunile, apoi categoria genului, numărului și cazului, precum și terminațiunile fiecărui caz în parte.

La pag. 287 lat. *ollus* din **ol-no-s*; trebuia pentru ilustrarea lui **olnos* citat vsl. *lani*, care presupune un protoslav **ol-nī* (anul trecut, vara trecută) cu metateza lui *o*.

Flexiunea verbului eſte tratată de la pag. 291-322 începând cu terminările perso-

nale și continuând cu alternările vocalice, sufixe modale, locul tonului și reduplicare. Autorul epuizează, deși pe scurt, aproape toate chestiunile relative la morfologia verbului, discutând chiar pe larg unele forme cum sânt cele în *-r* (298), care formează pasivul în limba latină, celtică, toharică și chiar armeană. Aș mai putea adăoga că pasivul latin are la multe verbe înțeles de mediu: Ex. *velor* „mă acoper", *copulantur dextras* „își strâng mâinile" (Aul. 116) iar la persoana II sg. chiar forma este medie, căci *sequere* nu diferă de ἕπεο decât prin vocalismul final **-se* în lat. **-so* în gr. La pers III sg. *r* este independent de orice terminațiune medie și servea să exprime un impersonal: lat. *itur* „se merge", *fertur* „se zice" cf. irl. *berir*. Cum că în limbile italice a fost *-r* singur ca terminațiune se vede în umbr *ferar* = lat. *feratur* (Buck: *Grammar of Oscan and Umbrian* 178, 179). Originea indogermană a terminațiunii *-r* nu mai este îndoelnică, dar chestiunea nu se mărginește numai la medio-pasiv ci și la activ (perf. III pl. lat.) unde nu ar fi decât terminațiunea pasivă introdusă la activ după analogia pers. I și II sg. lat. *fec-is-ti* scr. *vet-tha* gr. οἶ-θα, *fecere* scr. *bahuv-ire*, *dadire*, av. *cāhrare* (Charpentier: *Die -r Endungen der Indogerm. Sprachen* 61. sq. Meillet et Vendryes *Grammaire comparée des langues classiques* 329).

La pag. 313, nu înțeleg cum „*dixi* este o transformare din *deiksm* sau *deiks-o-m* după *-ai*", când știut este că *i*, arhaic *-ei fecei*, *petiei* etc., este o terminațiune medie idg. *-ai*, scr. *-e* în *cakré* (am făcut) *bu-budh-é* (m'am deșteptat) $\sqrt{kar}$ și *budh*. În vechea slavă, unde terminațiunile medii au dispărut, a rămas o singură formă *věd-ě* (știu) corespunzătoare lat. *vīdī*.

Înainte de a trece la capitolul sintaxei ne așteptam să vedem un capitol asupra formării cuvintelor, care capitol nu ar trebui să lipsească nici chiar în manualele destinate pentru școală. În schimb avem capitole interesante asupra propozițiunilor, asupra întrebuințării cazurilor și modurilor. Tot asa important este și capitolul asupra semanticei, căreia i se dă o mare importanță, mai cu seamă de școala franceză și daneză, punând multă bază pe fenomenele sociale în formarea limbilor și transformarea cuvintelor.

Făcând observațiunile de mai sus, cari caută mai mult să întregească și să ridice valoarea operei, căci ea le-a provocat, prima lucrare românească de filologie indoeuropeană se prezintă bine și este chiar mai completă ca unele similare străine.